

บทความเทคนิค (Technical Article)

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวทางการประยุกต์ใช้ในสถานศึกษา Participatory Action Research: School application Guidelines

สายสมร ศักดิ์คำดวง¹, สุพจน์ ประไพเพชร², สุตสวัสดิ์ ประไพเพชร³, วสันต์ แสงเหลา⁴, ไกศิษฐ์ เปลรินทร์⁵
นักวิชาการอิสระ^{1,2,3,4,5}

Saisamorn Sukkhamduang¹, Suphot Praphaipheth², Sutsawat Praphaipheth³, Wasan Sanglao⁴, Kaisit Plarin⁵
Independent scholars^{1,2,3,4,5}

Received: May 09, 2022 Revised: June 11, 2022, Accepted: June 17, 2022

บทคัดย่อ

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการดำเนินงานร่วมกันขององค์กรหรือกลุ่มบุคคลเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาการร่วมมือกันดำเนินงานเน้นวิเคราะห์วิพากษ์โดยใช้กระบวนการกลุ่ม และกระบวนการวิจัยเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้ และพัฒนาไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ แบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ การวิจัยปฏิบัติการแบบเทคนิค การวิจัยปฏิบัติการแบบปฏิบัติ และการวิจัยปฏิบัติการแบบร่วมมือ หรือที่เรียกว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การนำไปประยุกต์ใช้ทั้งในสถานศึกษา มีขั้นตอนการดำเนินงาน 3 ขั้นตอน คือ 1) ขั้นการเตรียมการ 2) ขั้นตอนการได้แก่ การสำรวจ การวางแผน การนำแผนไปปฏิบัติและสังเกตผล การสะท้อนผล และ 3) ขั้นการประเมินผล โดยสรุปผลให้ครอบคลุมทั้งการเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้ และความรู้ใหม่

คำสำคัญ : การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม, แนวทาง, การประยุกต์ใช้, สถานศึกษา

Abstract

Participatory action research is a process of working together by an organization or a group of people to solve problems or develop a collaborative operation, emphasizing critical analysis using group processes, and research processes for change, learning and developing into new changes. It is divided into 3 levels: technical action, practical action, and emancipatory action research or participatory action research. Applied guidelines in schools include: Step 1 -- Preparing, Step 2 -- Doing (reconnaissance, planning, enacting the plan and observing how it works, and reflection) and Step 3 -- Evaluating (change, learn, and new knowledge).

Keywords: Participatory Action Research, Guideline, Application, School

¹ Corresponding author, Tel. 0899405552, E-mail: suksamorn@gmail.com

บทนำ

การมีส่วนร่วมถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจจากทุกฝ่าย เนื่องจากมีค่านิยมและหลักการประชาธิปไตยที่ได้รับการยอมรับกันทั่วโลก (Institute of Development Studies 2016) โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับพัฒนา “ความรู้เชิงปฏิบัติ (practical knowing)” เพื่อค้นหาอย่างมีความหมายซึ่งมีพื้นฐานมาจาก “โลกทัศน์แบบมีส่วนร่วม” และนำมารวมกัน” การกระทำและการไตร่ตรอง” “ทฤษฎีและการปฏิบัติ” ในการมีส่วนร่วมกับผู้อื่น “ในการแสวงหาแนวทางแก้ไขในประเด็นปัญหาเร่งด่วนสู่ประชาชนและความเจริญรุ่งเรืองของบุคคลและชุมชนโดยทั่วไป (Reason and Bradbury 2008, p. 1). การวิจัยปฏิบัติการเป็นการวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยตามแนวสังคมศาสตร์ซึ่งเป็นแนวคิดของสังคมศาสตร์เชิงวิพากษ์ (critical social science) หรือปฏิบัตินิยม (pragmatism) ที่วิจัยโดยใช้วิธีวิทยาศาสตร์บางส่วน และมุ่งศึกษาข้อมูลจากการปฏิบัติที่ต้องการให้ผู้ปฏิบัติเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยเพื่อปรับปรุงและพัฒนาการปฏิบัติให้ดีขึ้น เป็นกระบวนการศึกษาค้นคว้าเชิงปฏิรูปที่มุ่งให้เห็นโครงสร้างที่แท้จริงของปัญหา เพื่อนำไปสู่การปฏิรูปหรือการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น โดยใช้ทั้งวิธีการวิจัยเชิงปริมาณและวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกัน แต่ให้ความสำคัญกับเชิงคุณภาพมากกว่าเชิงปริมาณ มีพื้นฐานแนวคิดทางสังคมศาสตร์ คือ 1) มุ่งพัฒนาสังคมและคนในสังคมในเชิงการเมือง (political) 2) เป็นการมุ่งให้อำนาจและมุ่งประเด็นสำคัญหรือปัญหาสำคัญ (empowerment and issue oriented) 3) สร้างความร่วมมือในคนที่ศึกษา (collaboration) และ 4) มุ่งไปสู่การเปลี่ยนแปลง (change oriented) ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดการวิจัยปฏิบัติการกับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และแนวทางการนำไปประยุกต์ใช้ในสถานศึกษา ดังสาระสำคัญต่อไปนี้

แนวคิดการวิจัยปฏิบัติการ และการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

หลักการและแนวคิดพื้นฐาน

การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research) หรือ AR เป็นคำเรียกรวมๆ ของระเบียบวิธีวิจัยที่เน้นการปฏิบัติหรือการเปลี่ยนแปลง (action or change) และการวิจัยที่เป็นการทำความเข้าใจ (understanding) ในเวลาเดียวกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า การวิจัยปฏิบัติการเป็นวิธีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับระบบสังคม ในขณะเดียวกันก็พยายามที่จะเปลี่ยนระบบดังกล่าว ในขณะที่สังคมศาสตร์แบบเดิมมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับระบบสังคม แต่การวิจัยปฏิบัติการแสวงหาทั้งความเข้าใจและการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากระบบสังคม” ซึ่ง Johnson (2012) ที่อธิบายในมุมมองทางด้านการศึกษาว่า เป็นการวิจัยขณะปฏิบัติงานเพื่อแก้ปัญหาที่ผู้ปฏิบัติงานกำลังเผชิญอยู่โดยกระบวนการศึกษาสภาพหรือสถานการณ์ที่เป็นจริงของสถานศึกษา เพื่อทำความเข้าใจ และพัฒนา ปรับปรุงคุณภาพของการปฏิบัติงาน เช่นเดียวกับ Kemmis & Mc Taggart (1988) ที่อธิบายว่าการวิจัยปฏิบัติการเป็นรูปแบบหนึ่งของการวิจัยที่ไม่ได้แตกต่างไปจากการวิจัยอื่นๆ ในเชิงเทคนิค แต่แตกต่างในด้านวิธีการที่เน้นการทำงานที่เป็นการสะท้อนผลการปฏิบัติงานของตนเองที่เป็นวงจรแบบขดลวด (spiral of self-reflecting) เริ่มต้นที่ขั้นการวางแผน (planning) การปฏิบัติ (action) การสังเกต (observing) และการสะท้อนผล (reflecting) โดยอาศัยผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการสะท้อนผลเกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการพัฒนาและปรับปรุงการทำงานให้ดีขึ้น นอกจากนี้ การวิจัยปฏิบัติการยังเป็นการสร้างความรู้เชิงประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วม นำสู่ทั้งการปฏิบัติ การสะท้อนผล ทฤษฎี และการนำไปปฏิบัติ

(action and reflection, theory and practice) ดังนั้น จึงเป็นวิจัยที่สร้างความรู้ร่วมกับคนอื่น ๆ อย่างจริงจัง (Bradbury, 2015)

อย่างไรก็ตาม หากจะเปรียบเทียบการวิจัยปฏิบัติการกับการวิจัยทั่วไป จะเห็นว่าการวิจัยปฏิบัติการจะเริ่มต้นด้วยคำถาม (question) เช่น "เราสามารถปรับปรุงสถานการณ์นี้ได้อย่างไร?" เรามุ่งมั่นทำงานที่ดีที่ขจัดความยุ่งยากลำบากให้น้อยที่สุด และนำผลลัพธ์เชิงบวก ตลอดจนเป็นที่พึงพอใจจากลักษณะการทำงานร่วมกัน ในขณะเดียวกัน AR ยังมีส่วนได้รับและมีส่วนต่อการปฏิบัติที่เป็นการทดลองมากมายในระดับส่วนบุคคล ระหว่างคนอื่น ๆ และ/หรือการปฏิบัติร่วมกัน ทำให้ผู้มีส่วนร่วมแก้ปัญหาที่สลับซับซ้อน เพื่อให้เห็นคุณลักษณะที่ทับซ้อนกัน/เหมือนกันและแตกต่างกันจึงนำเสนอการเปรียบเทียบวิจัยปฏิบัติการกับการวิจัยอื่น ๆ (Bradbury, 2015) ดังแสดงในตาราง 1

ตาราง 1 การเปรียบเทียบวิจัยปฏิบัติการกับการวิจัยอื่น ๆ

ประเด็น		การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research)	การวิจัยประยุกต์ (Applied Research)	การวิจัยทั่วไป (Conventional Research)
1	เป้าหมาย	เพื่อให้เข้าใจและปรับปรุง	เพื่อปรับปรุง	เพื่อเข้าใจ
2	มุมมองพื้นฐาน	เพื่อวิจัยร่วมกับ (research WITH)	เพื่อวิจัยให้กับ (research FOR)	เพื่อวิจัยเรื่อง (research ON)
3	ผู้วิจัย	ฝังตัวกับบริบทที่วิจัย เป็นผู้ร่วมกำหนดงานวิจัย เป็นผู้ร่วมออกแบบงานวิจัย เป็นผู้ร่วมนำการวิจัยไปสู่การปฏิบัติ	ผู้วิจัยเป็นผู้เชี่ยวชาญที่ถูกติดต่อมาและรู้ว่าผลลัพธ์ที่ดีเป็นอย่างไร และสร้างสถานการณ์ให้ เป็นไปตามผลลัพธ์นั้น	ผู้วิจัยเป็นผู้อยู่นอกบริบท เป็นผู้กำหนดปัญหาการวิจัย การออกแบบงานวิจัย และผู้ดำเนินการวิจัย
4	ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	เป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาการวิจัย ผู้ร่วมออกแบบงานวิจัย และ ผู้ร่วมดำเนินงานวิจัย	เป็นผู้บริโภคงานวิจัย และเป็นแหล่งข้อมูล	เป็นตัวอย่างของงานวิจัย แหล่งข้อมูล ตัวอย่างการทดลองผลการวิจัย
5	ระยะเวลา	เน้นสถานที่และเวลาปัจจุบัน ด้วยการคิดย้อนกลับในประเด็นที่ผ่านมาในอดีตเพื่อส่งผลต่อการออกแบบงานวิจัยต่อไปเป็นวงรอบ	มีความสอดคล้องของประเด็นที่ศึกษากับประเด็นอื่นเพื่อหาเทคนิคที่มีใช้อยู่สำหรับการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น เป็นขั้นตอน	เน้นประเด็นในอดีต หรือเน้นการเปรียบเทียบที่มี การควบคุมปัจจัยภายนอก การแยกตัวแปรหรืออิทธิพลที่สำคัญ ออกมาศึกษา เวลาไม่สำคัญ ความรู้ใช้ได้ตลอด
6	หลักฐานการวิจัย	ใช้การทดลอง การหาหลักฐานบางส่วน การหา	ใช้การวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ	ใช้ข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ

ตาราง 1 การเปรียบเทียบวิจัยปฏิบัติการกับการวิจัยอื่นๆ

ประเด็น		การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research)	การวิจัยประยุกต์ (Applied Research)	การวิจัยทั่วไป (Conventional Research)
		หลักฐานที่ปรากฏออกมา การสนทนา ความคิดหยั่งรู้ ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพและ เชิงปริมาณ		
7	กระบวนการเรียนรู้	ใช้กระบวนการเรียนรู้และ เผยแพร่ความรู้ที่บูรณาการ ร่วมกัน ทำทนายให้ตั้งคำถาม เกี่ยวกับสภาพปัจจุบันว่า เหมาะสมไหม ให้เห็นระบบ ย่อยๆในระบบใหญ่ ทำซ้ำ กัน	ใช้รูปแบบการหาคำตอบ เพื่อกำหนดผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียและสร้างความ สอดคล้องของปัญหากับ รูปแบบการแทรกแซงที่มี อยู่ หรือนำมาผสมผสาน กัน เป็นเส้นตรง	การพัฒนาความรู้ด้วย การที่ผู้วิจัยอยู่ห่างจาก ปรากฏการณ์ต่างๆ การ เผยแพร่ผลการวิจัยเป็น แบบไม่กระตือรือร้นและ ทำหลังจากได้ผลการวิจัย แล้ว
8	ข้อดี	ใช้ในบริบทที่สลับซับซ้อน เพื่อหาทางเลือกที่ดีที่สุดถูก นำมาอภิปรายและเจรจา ต่อรองมีการประสาน กิจกรรมเชิงระบบในความ เป็นจริงเพื่อนำไปปฏิบัติ จริงจัง แสวงหาการปฏิบัติที่ เป็นจุดเด่นของบริบทพื้นที่	มีการวิเคราะห์ด้วย ผู้เชี่ยวชาญตาม ข้อกำหนดตามสัญญา การวิจัย แสวงหาทาง ปฏิบัติที่ดีที่สุด	ทำความเข้าใจบริบทที่ ง่ายและสลับซับซ้อนด้วย การให้น้ำหนัก ความสำคัญกับตัวแปร หรืออิทธิพลให้เป็น รูปแบบของชุดที่กำหนด ได้ แสวงหาสามัญการ (การนำผลลัพธ์ไปใช้ใน บริบทอื่นได้)
9	ข้อจำกัด	ผลลัพธ์การวิจัยเชิงบวกมี มากมายที่ไม่สามารถสรุป เป็นจำนวนตัวเลขได้ง่าย สำหรับผู้ไม่คุ้นเคยกับการ วิจัยปฏิบัติการอาจเห็นว่า การวิจัยไม่ยึดวัตถุพิสัย (objectivity)	การเน้นประสิทธิผลของ งานวิจัยอาจได้ สถานการณ์ใหม่ที่เป็นแค่ รูปแบบใหม่ของความรู้ที่ มีอยู่แล้วโดยมองข้าม ความรู้ใหม่ การยึดตาม ข้อตกลงตามสัญญาการ วิจัยล่วงหน้าอาจปิดกั้น กระบวนการใหม่ๆที่ใช้ใน การแก้ปัญหา	การมุ่งมั่นวัตถุพิสัยตาม มาตรฐานของ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ทำให้ผลการวิจัยเป็นแค่ การคาดการณ์จากที่ ทำงาน คือ ไม่สามารถ นำสู่การปฏิบัติได้ และ อาจพลาดที่จะได้ผลลัพธ์ ที่แท้จริง

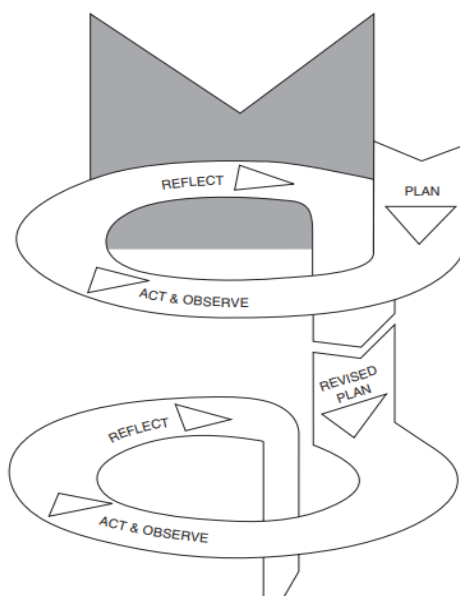
ตาราง 1 การเปรียบเทียบวิจัยปฏิบัติการกับการวิจัยอื่นๆ

ประเด็น		การวิจัยปฏิบัติการ (Action Research)	การวิจัยประยุกต์ (Applied Research)	การวิจัยทั่วไป (Conventional Research)
10	ประโยชน์	ผลงานตกเป็นของผู้มีส่วนร่วม เป็นการสร้างความสามารถการแก้ปัญหา และการเรียนรู้ระหว่างกันในกลุ่ม องค์กร และชุมชน	ให้ผลตอบแทนกับผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัย	ให้บริการกับชุมชน วิชาการ อาจเอาเปรียบผู้มีส่วนร่วมว่าเป็นแค่เครื่องมือการวิจัย
11	ผลลัพธ์ทางปฏิบัติ	การปฏิบัติมีการประสานอย่างไม่มีรอยต่อที่มีการออกแบบการวิจัยไว้แล้ว อาจมีการใช้การพิจารณา ร่วมกันในการทำสัมมนา ปฏิบัติการ การทดลอง การปฏิบัติแนวใหม่ การเรียนรู้แบบใหม่ รูปแบบการปฏิบัติใหม่หรือความรู้ใหม่	ได้รับผลลัพธ์ทันทีแต่อาจเป็นในระยะสั้นๆ ทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต้องพึ่งพาไม่เป็นอิสระ และต้องมีการติดตามผลการปฏิบัติตลอดเพื่อให้ผลลัพธ์ยั่งยืน	มีการตีพิมพ์หรือสื่อสารความรู้ใหม่ในหมู่นักวิชาการผ่านทางวารสารที่มีการตรวจสอบ

กล่าวโดยสรุป การวิจัยปฏิบัติการเป็นการวิจัยขณะปฏิบัติงานเพื่อแก้ปัญหาที่ผู้ปฏิบัติงานกำลังเผชิญอยู่ โดยกระบวนการศึกษาสภาพหรือสถานการณ์ที่เป็นจริงของสถานศึกษาเพื่อทำความเข้าใจ และพัฒนาปรับปรุงคุณภาพของการปฏิบัติงานที่เน้นการทำงานที่เป็นการสะท้อนผลการปฏิบัติงานของตนเองที่เป็นวงจรแบบขดลวด (spiral of self-reflecting) เริ่มต้นที่ขั้นการวางแผน (planning) การปฏิบัติ (action) การสังเกต (observing) และการสะท้อนผล (reflecting)

วงจรการวิจัยปฏิบัติการ

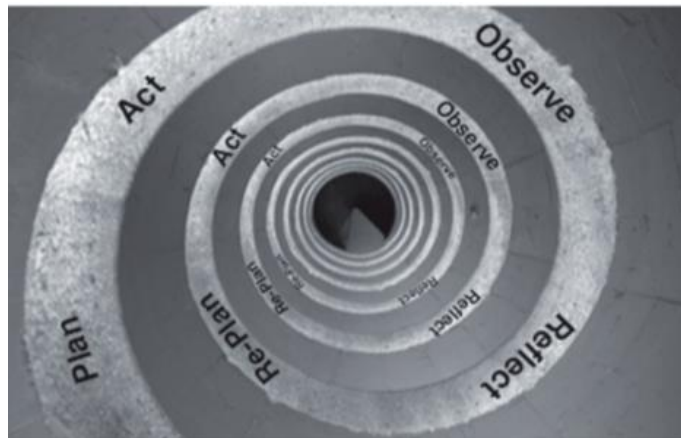
การวิจัยปฏิบัติการเป็นการศึกษารวบรวม หรือการแสวงหาข้อเท็จจริงโดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อสรุป อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ทั้งในด้านประสิทธิภาพและประสิทธิผลของงานในขอบข่ายที่รับผิดชอบโดยผู้วิจัยสามารถดำเนินการได้หลายๆ วงรอบจนกระทั่งผลการปฏิบัติงานนั้นบรรลุวัตถุประสงค์/เป้าหมายหรือแก้ไขปัญหานั้นที่ประสบอยู่ได้สำเร็จ โดยกำหนดขั้นตอนของการวิจัย ประกอบด้วย การวางแผนเพื่อเปลี่ยนแปลง (planning a change) ลงมือปฏิบัติและสังเกตผล (act & observe) สะท้อนผล (reflect) ปรับแผน (revised plan) ลงมือปฏิบัติและสังเกตผล (act & observe) และการสะท้อนผล (reflect) จนกว่าจะบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ (Kemmis & McTaggart, 2005) ดังแสดงวงจรวิจัยเชิงปฏิบัติการในภาพที่ 1

ภาพที่ 1 วงจรการวิจัยปฏิบัติการของ Kemmis, S., & McTaggart

ในขณะที่วงจรการวิจัยปฏิบัติการตามแนวคิดของ Stringer (2004) ได้แบ่งกระบวนการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการออกเป็น 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การวินิจฉัยวิเคราะห์ (มอง) 2) การคิดวิเคราะห์ (คิด) และ 3) การปฏิบัติการ (ปฏิบัติ) กิจกรรมหลักทั้ง 3 ขั้นตอนนี้ เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นวัฏจักรซ้ำกันหลายรอบ (Recycling Set of Activities) การดำเนินกิจกรรมการวิจัยในขั้นตอนแรกมีจุดมุ่งหมาย สำคัญเพื่อช่วยให้บุคคลทุกฝ่ายที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยได้เข้าใจสภาพปัญหา ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคการปรับปรุงแก้ไขปัญหาและบริบทอื่นๆ ที่แวดล้อม ปัญหาที่ต้องการแก้ไขอย่างถ่องแท้และชัดเจน เพื่อที่จะได้ค้นหาหนทางที่จะนำไปสู่การ บรรลุจุดมุ่งหมายที่ต้องการ สอดคล้องกับ Coghlan & Brannick (2001) ได้แบ่งกระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการเป็นขั้นตอนเบื้องต้น 1 ขั้นตอน คือ การทำความเข้าใจบริบทของปัญหาที่ต้องการแก้ไขและการกำหนดจุดมุ่งหมายการปฏิบัติการ และมีขั้นตอนหลัก 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การวินิจฉัย (diagnosing) 2) การวางแผน (planning) 3) การลงมือปฏิบัติการ (taking action) 4) การประเมินผลการปฏิบัติการ (evaluation action)

ต่อมาปี 2014 Kemmis, McTaggart, and Nixon (2014) ได้นำเสนอวงจรการวิจัยปฏิบัติการ (The action research spiral) ที่ควรเป็นลักษณะเกลียวสว่านที่เจาะลึกลงไปเป็นลักษณะ 3 มิติ ประกอบด้วย วางแผน (Plan) ปฏิบัติ (Act) สังเกต (Observe) สะท้อนผล (reflect) และปรับปรุงแผนใหม่ (re-plan) ปฏิบัติ (Act) สังเกต (Observe) สะท้อนผล (reflect) โดยดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นวงจรที่ลุ่มลึกลงไปเรื่อยๆ จนกว่าจะบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ ที่แสดงในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 วงจรการวิจัยปฏิบัติการของ Kemmis, McTaggart, and Nixon

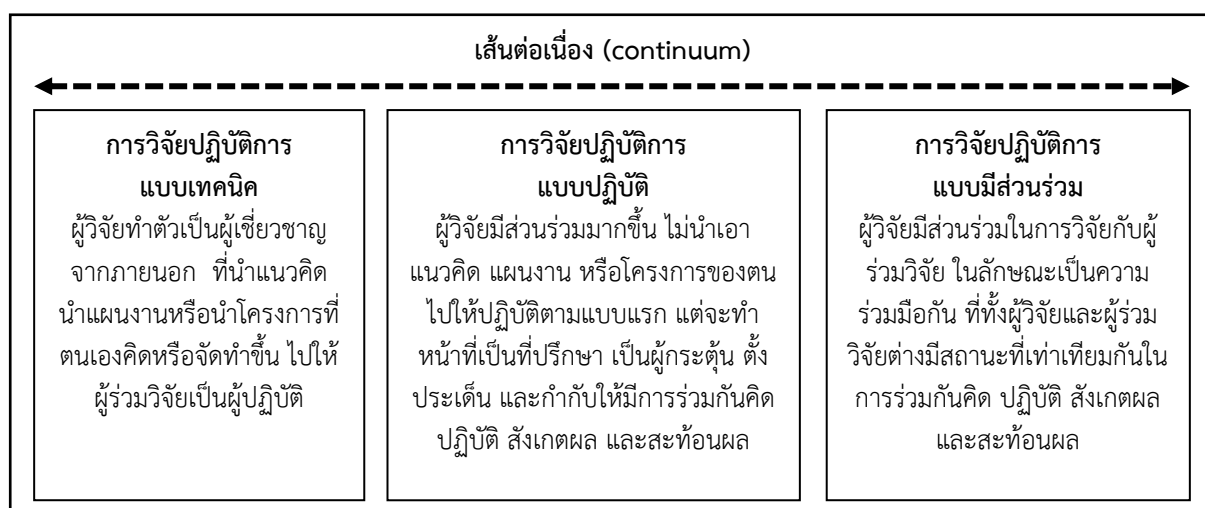
จากแนวคิดขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการดังกล่าวจะเห็นว่าวงจรการวิจัยปฏิบัติการแม้มีขั้นตอนที่แตกต่างกันแต่เมื่อพิจารณารายละเอียดแล้วสอดคล้องกัน กล่าวคือ เป็นการดำเนินการเป็นเกลียวสว่านของวงจรที่ประกอบด้วย การวางแผน (planning) การลงมือปฏิบัติตามแผน (acting) การสังเกตผล (observing) การสะท้อนผล (reflecting) แล้วนำข้อมูลมาปรับปรุงแผนการดำเนินงานใหม่ (revised plan) นำไปสู่การลงมือปฏิบัติ สังเกตผล สะท้อนผลการดำเนินงานจนกว่าจะบรรลุผลตามเป้าหมายที่ต้องการ โดยอาจเลือกรูปแบบที่หลากหลาย เช่น รูปแบบนักปฏิบัติการพัฒนางานของตนเองจากความร่วมมือของผู้เชี่ยวชาญ รูปแบบนักปฏิบัติการพัฒนางานของตนเองจากความร่วมมือของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รูปแบบนักปฏิบัติการที่เป็นหัวหน้าองค์กรมีบทบาทเป็นนักวิจัยร่วมมือกับทุกฝ่ายในองค์กรและร่วมมือกับเครือข่าย และรูปแบบนักปฏิบัติการจากหลายองค์กรมีบทบาทเป็นนักวิจัยร่วมมือกับผู้รับบริการที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย (ยาใจ พงษ์บริบูรณ์, 2547)

ระดับของการวิจัยปฏิบัติการ

หากพิจารณาถึงการวิจัยปฏิบัติการในปัจจุบันจะเห็นว่าเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป โดยการวิจัยปฏิบัติการเดิมที่ให้ความสำคัญกับการวิจัยเชิงคุณภาพมากกว่าการวิจัยเชิงปริมาณ เริ่มมีการพัฒนาขึ้นครั้งแรกในปี 1952 โดยนักวิชาการชื่อ Lewin แล้วได้รับการพัฒนาโดยนักวิชาการคนอื่น ๆ ในระยะต่อมามีอีกหลายท่าน เช่น Kolb ในปี 1984 และ Carr and Kemmis ในปี 1986 เป็นต้น ในกรณีของ Carr and Kemmis (1992 อ้างถึงใน วิโรจน์ สารรัตน์, 2561) ได้จำแนกการวิจัยปฏิบัติการออกเป็น 3 ระดับ คือ **ระดับพื้นฐาน** การวิจัยปฏิบัติการแบบเทคนิค (technical action research) มีแนวคิดที่สำคัญ คือ ผู้วิจัยทำตัวเป็นผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก (outside expert) ที่นำแนวคิด แผนงาน หรือโครงการที่คิดหรือจัดทำขึ้นไปให้ผู้ร่วมวิจัยเป็นผู้ปฏิบัติ **ระดับกลาง** การวิจัยปฏิบัติการแบบปฏิบัติ (practical action research) มีแนวคิดที่สำคัญ คือ ผู้วิจัยมีส่วนร่วมกับผู้ร่วมวิจัยมากขึ้น ไม่นำเอาแนวคิด แผนงาน หรือโครงการของตนไปให้ผู้ปฏิบัติตามแบบแรก แต่จะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา เป็นผู้กระตุ้น ตั้งประเด็น และกำกับให้มีการร่วมกันคิด ปฏิบัติ สังเกตผล และสะท้อนผล และ**ระดับสูง** การวิจัยปฏิบัติการแบบร่วมมือ (emancipatory action research) หรือที่เรียกว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) มีแนวคิดที่สำคัญ คือ

ผู้วิจัยมีส่วนร่วมในการวิจัยกับผู้ร่วมวิจัยในลักษณะเป็นความร่วมมือ (collaboration) ที่ทั้งผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยต่างมีสถานะที่เท่าเทียมกัน (equally) ในการร่วมกันคิด ปฏิบัติ สังเกตผล และสะท้อนผล

หากนำไปเปรียบเทียบกับหลักการทางการบริหารการศึกษาจะเห็นว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบเทคนิคเป็นการปฏิบัติแบบบนลงล่าง (top-down) ที่ผู้ร่วมวิจัยมีลักษณะเป็นผู้ถูกระทำหรือเป็นผู้ตาม (passive/follower) เป็นรูปแบบที่มีความเป็นอำนาจนิยมเปรียบเทียบกับการบริหารที่ใช้แนวคิดของทฤษฎี X หรือหากเปรียบเทียบกับทฤษฎีภาวะผู้นำก็เปรียบเทียบกับการใช้ภาวะผู้นำแบบยึดผู้บริหารเป็นศูนย์กลาง (administrator centered) แบบกำกับ (telling) แบบชี้แนะ (directing) แบบควบคุม (control) หรือแบบมุ่งงาน (job centered) เป็นต้น ส่วนการวิจัยปฏิบัติการแบบปฏิบัติ ที่ผู้ร่วมวิจัยมีส่วนร่วมมากขึ้นใช้หลักการบริหารจัดการที่เสริมสร้างพลังอำนาจ (empowerment) ที่ผู้วิจัยคอยกำกับติดตามร่วมกัน ในขณะที่การวิจัยปฏิบัติการแบบร่วมมือหรือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) จะเป็นรูปแบบล่างขึ้นบน (bottom-up) ที่ทั้งผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยต่างมีความเท่าเทียมกันทั้งในการแสดงความคิดเห็นและการปฏิบัติ จึงมีความเป็นประชาธิปไตยสูง ต่างฝ่ายต่างแสดงบทบาทในการเป็นผู้กระทำหรือเป็นผู้นำ (active/leader) เปรียบได้กับการใช้ทฤษฎี Y หรือการใช้ภาวะผู้นำแบบยึดผู้ปฏิบัติเป็นศูนย์กลาง (practitioner centered) แบบมีส่วนร่วม (participating) แบบมอบอำนาจ (delegating) แบบเป็นเพื่อนร่วมงาน (colleague) หรือแบบมุ่งคน (employee centered) (วิโรจน์ สารรัตน์, 2561) ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 การจำแนกระดับของการวิจัยปฏิบัติการสามระดับของ Carr and Kemmis

จากแนวคิดข้างต้นจะเห็นว่าระดับของการวิจัยปฏิบัติการเริ่มจาก **ระดับเทคนิค** ที่ผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกหรือผู้วิจัยนำแนวคิด/แผนงาน/โครงการมาให้ผู้ร่วมวิจัยปฏิบัติในสถานศึกษา **ระดับปฏิบัติการ** ผู้วิจัยมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษา กำกับติดตามให้มีการร่วมกันดำเนินการทุกขั้นตอน ส่วน **ระดับปฏิบัติการแบบร่วมมือ** ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยมีสถานะที่เท่าเทียมกันในการร่วมกันคิด ปฏิบัติ สังเกตผล และสะท้อนผล ดังนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการวิจัยที่เหมาะสมและสอดคล้องกับการแก้ปัญหาหรือพัฒนาในระดับสถานศึกษา ดังแนวทางการนำไปประยุกต์ใช้ในลำดับต่อไป

แนวทางการนำวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปประยุกต์ใช้ในสถานศึกษา

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการดำเนินงานร่วมกันขององค์กรหรือกลุ่มบุคคลเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาการร่วมมือกันดำเนินงานเน้นวิเคราะห์/วิพากษ์โดยใช้กระบวนการกลุ่ม กระบวนการวิจัยเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพความจริงเกิดการเรียนรู้และพัฒนาไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ ซึ่งในทางปฏิบัติจะเห็นว่าเป็นทั้งการทำวิจัย การบริหารจัดการ การพัฒนา และการทำงานเพื่อการแก้ปัญหาในเวลาเดียวกัน โดยผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยจะร่วมกันวิเคราะห์สภาพการณ์ที่ต้องการเปลี่ยนแปลง จากนั้นจึงกำหนดแผนเพื่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่พึงประสงค์ มีการกำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์นั้น และเป้าหมายแล้วนำไปสู่การปฏิบัติ ในช่วงการปฏิบัติงานตามแผน ก็จะมีการติดตามและตรวจสอบผลการดำเนินงานเพื่อการปรับปรุงแก้ไข และเมื่อสิ้นสุดการดำเนินงานตามแผน ก็มีการประเมินผลสรุปโดยภาพรวมแล้วมีข้อมูลย้อนกลับ โดยในขั้นตอนต่าง ๆ อาศัยเทคนิควิธีการตรวจสอบสามเส้า (triangulation) ในการรวบรวมข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์ประกอบการตัดสินใจ ทั้งวิธีการเชิงปริมาณและวิธีการเชิงคุณภาพ เช่น การใช้แบบสอบถาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การบันทึกรายวัน หรือการบันทึกภาพ เป็นต้น จากลักษณะดังกล่าวมีข้อสังเกตว่า กระบวนการวิจัยวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีความคล้ายคลึงกับกระบวนการบริหารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ 4 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนการวางแผน (planning) การนำแผนไปสู่การปฏิบัติ (acting/ implementing) การติดตามผลการดำเนินงานตามแผน (observing/monitoring/evaluating) และการมีข้อมูลย้อนกลับ (reflecting/feedback) เพื่อเข้าสู่วงจรการดำเนินงานในขั้นตอนต่าง ๆ อีก ผู้เขียนได้ปรับปรุงจากแนวคิดการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชิงวิพากษ์ (Critical Participatory Action Research: CPAR) ของ Kemmis, McTaggart, and Nixon (2014) โดยกำหนดขั้นตอนการทำวิจัยในสถานศึกษาเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การเตรียมการ (Preparing) เป็นการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นโดยผู้วิจัยเพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับตัวแปรการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล อย่างไรก็ตาม จากการแบ่งรูปแบบการวิจัยปฏิบัติการของ Calhoun (2000 อ้างถึงใน สุวิมล ว่องวาณิช 2549) ว่ามี 3 รูปแบบ คือ แบบครูทำคนเดียว (individual) แบบร่วมมือ (collaborative) และแบบทั้งโรงเรียน (school-wide) หรือจากผลการสังเคราะห์ของ นงลักษณ์ วิรัชชัย (2543 อ้างถึงใน สุวิมล ว่องวาณิช 2549) ได้แบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ คือ ในระดับชั้นเรียน (classroom) แบบรวมพลัง (collaborative) ระดับโรงเรียน (school-wide) และแบบอิงชุมชน (community-based) ในที่นี้เป็นการวิจัยในระดับโรงเรียนการเตรียมความพร้อมนี้ ผู้วิจัยจะต้องนำเอาแนวคิดการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนำเสนอชี้แจงต่อผู้ร่วมวิจัย (participants) ในฐานะผู้วิจัยเป็นผู้รู้ในเรื่องระเบียบวิธีวิจัย เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจตรงกันเกี่ยวกับกระบวนการ หลักการ จรรยาบรรณ บทบาทและอื่น ๆ ของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และเพื่อให้เป็นไปตามจรรยาบรรณที่ระบุว่า “...ผู้วิจัยต้องแสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของกระบวนการวิจัยแต่เริ่มแรก รวมทั้งข้อเสนอแนะ และผลประโยชน์ให้แก่ผู้ร่วมวิจัยทราบ...” ขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงหลักการ “...ผู้ร่วมการวิจัยต่างมีอิทธิพลต่อการทำงาน แต่ผู้ที่ไม่ประสงค์มีส่วนร่วมต้องได้รับการยอมรับและเคารพในสิทธิส่วนบุคคล...” ด้วย และสิ่งหนึ่งที่ผู้วิจัยควรคำนึงถึงด้วยคือ การสร้างความตระหนักให้เกิดขึ้นกับผู้ร่วมวิจัยหรือผู้เกี่ยวข้องในความสำเร็จของ “การวิจัย” กับ “การปฏิบัติ” และของ “นักวิจัย” กับ “นักปฏิบัติ” ว่าเป็นของคู่กัน ไปด้วยกันได้ ต่างฝ่ายต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลที่ดีต่อทั้งตัวบุคคล กลุ่มบุคคล และองค์การ ไม่ได้เป็นเสมือนนาง

รถไฟที่ไม่มีวันบรรจบกัน ดังนั้น ในขั้นตอนนี้สิ่งที่ผู้วิจัยควรตระหนักก็คือ (1) การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นทั้งภายในและภายนอกสถานศึกษา (2) การเตรียมความพร้อมบุคลากรโดยการชี้แจงบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบของผู้วิจัย ผู้ให้ข้อมูลหลัก ให้ความรู้เกี่ยวกับสาระที่จะต้องวิจัย ได้แก่ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง คุณลักษณะความพอเพียง หลักการและกระบวนการวิจัยปฏิบัติการระดับโรงเรียน ตลอดจนการประเมินเชิงปฏิบัติการ และ(3) การเตรียมสถานที่ อุปกรณ์ เครื่องมือ และการวิเคราะห์ข้อมูล

ขั้นที่ 2 การดำเนินการ (Doing) ประกอบด้วย

2.1 การสำรวจ (reconnaissance) ได้แก่ การสร้างพื้นที่การสื่อสารสาธารณะ (opening communicative space) การสนทนาระหว่างระบบเดิม และสถานภาพที่เป็นจริง (dialogues between system and life world) การสร้างกลยุทธ์และการสื่อสาร (strategic action and communicative action) การตอบคำถามร่วมกันเพื่อระบุปัญหา และอุปสรรคในการปฏิบัติ (questions to identify a shared felt concern in relation to our practices and what holds our practices in place) และข้อตกลงเบื้องต้นของแผนการทำงาน (an initial statement about what you intent to do) (Kemmis, McTaggart, and Nixon, 2014) โดยผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้ในขั้นเตรียมการเกี่ยวกับข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับตัวแปรการวิจัย เสนอต่อผู้ร่วมวิจัยเพื่อหาข้อสรุปร่วมกัน และนำไปสู่การวางแผนในลำดับต่อไป

2.2 การวางแผน (planning) ประกอบด้วย ออกแบบการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงาน (changing practices and practice architectures) และแผนการเปลี่ยนแปลงที่มาจากการประชุมร่วมกัน (product of planning – a collective rationale and plan for change) ซึ่งในขั้นนี้ผู้วิจัยควรเน้นบทบาทการเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้ผู้ร่วมวิจัย ร่วมกันวิเคราะห์สภาพของงานที่ต้องการพัฒนาหรือต้องการเปลี่ยนแปลง เพื่อระบุสภาพที่เคยเป็นมา สภาพปัจจุบัน สภาพปัญหา สภาพที่คาดหวังทางเลือกเพื่อการแก้ปัญหาหรือบรรลุสภาพที่คาดหวัง ตลอดจนการประเมินและเลือกทางเลือกเพื่อปฏิบัติ ซึ่งผลจากการดำเนินการดังกล่าว จะทำให้ได้แผนปฏิบัติการ (action plan) ขึ้นมาชุดหนึ่ง ซึ่งจะมีองค์ประกอบอะไรบ้าง ขึ้นกับผู้วิจัยและร่วมวิจัยจะร่วมกันกำหนด แต่อย่างน้อยควรประกอบด้วย วัตถุประสงค์/ตัวชี้วัด วิธีการเปลี่ยนแปลง หรือทำเพื่ออะไร (what) และจะทำอย่างไร (how) ทั้งนี้แผนปฏิบัติการที่ได้นี้ถือเป็น**ตัวสอดแทรกหลัก** (main intervention) เพื่อการเปลี่ยนแปลง เพื่อการเรียนรู้ และเพื่อการนำเสนอความรู้ใหม่ด้วย ในกระบวนการวางแผนนี้ ผู้วิจัยสามารถนำเสนอแนวคิดเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนางานนั้นๆ ให้ผู้ร่วมวิจัยได้ทำความเข้าใจด้วย ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเชิงทฤษฎีโดยภาพรวม หรือแนวคิดเชิงทฤษฎีในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายให้เป็น**ตัวสอดแทรกเสริม** (added intervention) ในการวิจัย เช่น กรณีมีจุดมุ่งหมายนำเอาหลักการบูรณาการ (integrated approach) เป็นตัวสอดแทรกเสริมเพื่อพัฒนางานวิชาการของโรงเรียน เป็นต้น ในฐานะผู้วิจัยเป็นเสมือนตัวแทนของผู้รู้ในด้านทฤษฎี ทั้งนี้เพราะทฤษฎีมีประโยชน์หลายประการ เช่น ช่วยชี้้นำการตัดสินใจ ช่วยให้มองภาพองค์การได้ชัดเจนขึ้น ช่วยให้ตระหนักถึงสภาพแวดล้อมขององค์การ ช่วยเป็นแหล่งของความคิดใหม่ ช่วยกำหนดกรอบของปรากฏการณ์ที่มีความสัมพันธ์กัน ช่วยจำแนกแยกแยะปรากฏการณ์ ช่วยสร้างสิ่งใหม่ ๆ ช่วยทำนายปรากฏการณ์ (Lunenburg & Ornstein, 2004; Kemmis, McTaggart, and Nixon, 2014; วิโรจน์ สารรัตนะ, 2561)

2.3 การนำแผนไปปฏิบัติและสังเกตผล (enacting the plan and observing how it works) ในขั้นนี้ ผู้วิจัยควรเน้นบทบาทการเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวก

ให้มีการปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการ (action plan) ที่กำหนดไว้นั้น โดยมุ่งให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ตามหลักการ “มุ่งการเปลี่ยนแปลง และมุ่งให้เกิดการกระทำเพื่อบรรลุผล” (Kemmis, McTaggart, and Nixon, 2014; วิโรจน์ สารรัตนะ, 2561) อย่างไรก็ตาม ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยควรเน้นบทบาทการเป็นผู้มีส่วนร่วมและผู้ส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้มีการสังเกตผลที่เกิดขึ้นจริง (actual effects) ทั้งคาดหวังและไม่ได้คาดหวัง ทั้งทางบวกและทางลบ เพื่อให้ได้คำตอบเกี่ยวกับผลสำเร็จของการปฏิบัติงานที่ชัดเจนขึ้น รวมทั้งการจับกฎเกณฑ์ทางทฤษฎีและการอธิบายตีความปรากฏการณ์ด้านต่างๆ จากกิจกรรมหรือกระบวนการปฏิบัติงานเพื่อการบรรลุผลนั้นด้วยว่าเป็นอย่างไร ได้ความรู้ใหม่ ทฤษฎีใหม่ หรือเกิดการเรียนรู้ใหม่อะไรบ้าง โดยอาจพิจารณาจากการตั้งคำถาม เช่น ใคร (who) อะไร (what) ที่ไหน (where) เมื่อไร (when) ทำไม (why) และอย่างไร (how) เป็นต้น และจากข้อมูลที่ได้มาจากหลากหลายแหล่งเช่น จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการบันทึก การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ แบบสอบถาม ความเห็น แบบวัดทัศนคติ แบบทดสอบมาตรฐาน เอกสาร เครื่องบันทึกเสียง เครื่องบันทึกภาพ หรือวัตถุสิ่งของ เป็นต้น (Mills, 2007)

2.4 การสะท้อนผล (reflection) ได้แก่ วงจรการทบทวนตนเอง (spiral cycles of self-reflection) ในขั้นการสะท้อนผลนี้วิโรจน์ สารรัตนะ (2561) ให้แนวคิดที่ผู้วิจัยควรเน้นบทบาทการเป็นผู้มีส่วนร่วมและผู้ส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้มีการสะท้อนผลในระดับบุคคล กลุ่ม และสถานศึกษา นอกจากนี้ ในการสะท้อนผลอาจจะอิงกับแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งหรือนำมาผสมผสานกัน เช่น แนวคิดการสะท้อนผลเชิงวิพากษ์ตามทัศนะของ Heron (1996 อ้างถึงใน สุวิมล ว่องวาณิช, 2549) ที่อาจทำได้ในสี่ระดับที่สูงขึ้นตามลำดับ คือ (1) ระดับบรรยายสภาพที่เกิดขึ้นและข้อค้นพบ (2) ระดับวิพากษ์ถึงสิ่งที่ดีหรือไม่ดีของสิ่งที่ดำเนินการหรือข้อค้นพบ และเหตุผลว่าเพราะอะไร (3) ระดับวิพากษ์หาคำอธิบายต่อสิ่งที่ค้นพบ และ (4) ระดับวิพากษ์เพื่อนำผลที่ค้นพบไปประยุกต์ใช้หรือใช้ประโยชน์ อย่างไรก็ตาม ในขั้นการดำเนินการนี้อาจดำเนินการ 2 หรือ 3 วงรอบ ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับผลการดำเนินการบรรลุผลตามเป้าหมายที่เราร่วมกันตั้งไว้หรือไม่อย่างไร แต่จากประสบการณ์การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในระดับสถานศึกษานั้นมักจะดำเนินการสองวงรอบเป็นภาคเรียนละหนึ่งวงรอบ ส่วนในกรณีการวิจัยปฏิบัติการในระดับห้องเรียนนั้นอาจเป็นสองหรือสามวงรอบจะสามารถดำเนินการได้บรรลุผลตามเป้าหมายภายในหนึ่งภาคเรียน แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับประเด็นวิจัย/ปัญหาหรือคำถามการวิจัยที่แตกต่างกันออกไป

ขั้นที่ 3 การประเมินผล (Evaluating) เป็นขั้นประเมินผลนี้เป็นการประเมินภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งในยุคศตวรรษที่ 21 ควรเป็นการประเมินที่ครอบคลุมทั้งระบบเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นวงจรที่ลู่ลิกลงเรื่อยๆ ดังที่ Guskey (2016) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญระดับนานาชาติเรื่องการออกแบบ การวิเคราะห์ และการปฏิรูปการศึกษา ได้นำเสนอวิธีการประเมินผลสัมฤทธิ์การเรียนรู้แบบมืออาชีพ (Professional learning evaluation) ซึ่งได้ปรับมาจากแบบประเมินมาตรฐานของ Thomas R. Guskey จากบทความ Gauge Impact with 5 Levels of Data หรือ เครื่องมือวัดผลกระทบด้วยข้อมูล 5 ระดับ ซึ่งจะเรียงตามความสลับซับซ้อนตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนถึงระดับสูงขึ้นไป 5 ระดับ คือ **ระดับที่ 1** ปฏิกริยา/การยอมรับของผู้เข้าร่วม (participants' acceptance/reaction) จะเน้นที่การวัดความเหมาะสมของเนื้อหา และประสบการณ์ในการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้มากกว่าวัดคุณภาพของหลักสูตร เช่น วัตถุประสงค์ กิจกรรม ตัวชี้วัดความสำเร็จมีความชัดเจน สอดคล้องกัน และสามารถวัดได้ การ

มีส่วนร่วมในกิจกรรม ระยะเวลา สื่อ วัสดุ อุปกรณ์ แหล่งเรียนรู้ และบรรยากาศในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นต้น **ระดับที่ 2** การเรียนรู้ของผู้เข้าร่วม (participants' learning) เป็นการวัดความรู้ทักษะใหม่จากการถอดบทเรียน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสะท้อนผลการปฏิบัติงาน และอาจวัดทัศนคติของนักเรียนที่เข้าร่วมพัฒนาด้วย เช่น ความสำคัญและจำเป็น การเสริมสร้างทัศนคติที่ดีในการเรียนรู้ การวิเคราะห์จุดเด่น/จุดด้อย/ความต้องการ **ระดับที่ 3** การสนับสนุนขององค์กรและการเปลี่ยนแปลงองค์กร (organization support and change) วัดคุณสมบัติขององค์กร และปัจจัยที่จำเป็นต่อผลสำเร็จ เช่น การส่งเสริมและจัดสภาพแวดล้อม การช่วยเหลือและอำนวยความสะดวก การจัดสรรทรัพยากรที่จำเป็น การปรับวิธีการทำงาน ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ การจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการเสริมสร้างชุมชนการเรียนรู้ทางวิชาชีพ เป็นต้น **ระดับที่ 4** การใช้ความรู้หรือทักษะใหม่ของผู้เข้าร่วมกิจกรรมเรียนรู้ (participants' use of new knowledge or skills) วัดการเรียนรู้ที่ได้รับว่ามีผลต่อการนำไปใช้ในองค์กรหรือองค์ประกอบ เนื้อหาที่ใช้ในการพัฒนาผู้เรียน การนำความรู้ไปใช้พัฒนาตนเอง พัฒนาครู และทีมงานหรือผู้เกี่ยวข้อง เป็นต้น และ **ระดับที่ 5** ผลสัมฤทธิ์การเรียนรู้ของนักเรียน/ความพึงพอใจของผู้เข้าร่วม (student learning outcomes/participants' satisfaction) วัดผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนจากการเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมซึ่งถือเป็นเป้าหมายสูงสุดในการพัฒนา

นอกจากนี้ การสรุปผลการวิจัยควรให้ครอบคลุมทั้ง การเปลี่ยนแปลง (change) การเรียนรู้ (learn) ความรู้ใหม่ (new knowledge) ที่ได้จากการวิจัย หรือรูปแบบ/วิธีการ/แนวทางที่ได้จากกระบวนการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยใช้สะท้อนผลในภาพรวมโดยอาจใช้วิธีการถอดบทเรียน (lesson distilled/learned) ซึ่งเป็นเทคนิคการทบทวนหรือสรุปประสบการณ์การทำงานที่ผ่านมาในแง่มุมต่างๆ เพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกซึ่งทำให้เกิดผลอย่างที่เป็นอยู่ทั้งที่สำเร็จหรือไม่สำเร็จ โดยเน้นการระดมสมอง พูดคุย เล่าเรื่อง สังเคราะห์ จับประเด็นกระบวนการวิธีทำงานเชิงบทเรียนหรือประสบการณ์ หรืออาจกล่าวได้ว่า การถอดบทเรียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อสืบค้นความรู้จากการปฏิบัติงานโดยใช้วิธีการสกัดความรู้และประสบการณ์ที่ฝังลึกจากผู้ร่วมวิจัยและผู้เกี่ยวข้องที่ได้ร่วมการปฏิบัติงาน พร้อมทั้งบันทึกรายละเอียดขั้นตอนการปฏิบัติงาน ผลการปฏิบัติงาน และความรู้ใหม่ๆที่เกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติงานทั้งที่สำเร็จหรือไม่สำเร็จ เพื่อเป็นข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย และสามารถเผยแพร่ศึกษาเรียนรู้ได้ หรือกล่าวในอีกนัยหนึ่งว่า การถอดบทเรียนเป็นกระบวนการดึงเอาบางสิ่งบางอย่างออกมาจากบทเรียนที่มีอยู่จากสิ่งที่เราทำ เพื่อให้ได้งานที่เป็นความสำเร็จ (best practice) รวมทั้งความไม่สำเร็จ (bad practice) ปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จหรือไม่สำเร็จ และแนวทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น การถอดบทเรียนโดยทั่วไปมี 2 รูปแบบ คือ (วิโรจน์ สารรัตน์, 2561) รูปแบบการถอดบทเรียนเฉพาะประเด็น เมื่อการเรียนรู้ระหว่างการปฏิบัติงาน ดำเนินการทันทีหลังจากทำกิจกรรมในโครงการเสร็จ หรือหากเป็นชุดกิจกรรมก็ดำเนินการหลังจากกิจกรรมย่อยเสร็จ และสามารถนำผลการถอดบทเรียนจากกิจกรรมนั้นๆ ไปใช้ประโยชน์ในพัฒนาโครงการให้ประสบความสำเร็จในอนาคต ซึ่งก็หมายถึงการถอดบทเรียนในแต่ละขั้นตอนของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่กล่าวมา เช่น การทบทวนหลังการปฏิบัติ (After Action Review: AAR) และเทคนิคการทบทวนหลังการปฏิบัติ (Retrospective technique) เป็นต้น

และรูปแบบการถอดบทเรียนทั้งโครงการ เพื่อการเรียนรู้หลังสิ้นสุดโครงการ เป็นการถอดบทเรียนทั้งระบบ เป็นกระบวนการวิเคราะห์การปฏิบัติงานและบทเรียนความรู้ที่ลึกซึ้ง และประกอบด้วยรายละเอียดจำนวน

มากโดยเริ่มตั้งแต่ปัจจัยนำเข้า กระบวนการดำเนินงาน ผลผลิต และผลลัพธ์เมื่อสิ้นสุดการดำเนินงาน การถอดบทเรียนจะใช้การวิเคราะห์เชิงลึกโดยการวิเคราะห์ด้วย SWOT เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่นำไปสู่ผลสำเร็จของการดำเนินงาน เช่น เทคนิคการถอดบทเรียนที่ประยุกต์มาจากทฤษฎีการประเมินผลโครงการก็คือเทคนิคการประเมินประสิทธิผลการทำงาน (Performance Measurement: PM) และเทคนิคแผนที่ผลลัพธ์ (Outcome mapping: OM) เป็นต้น สอดคล้องกับแนวคิด ยุทธดนัย สีดาหลา (2550) ที่นำเสนอวิธีการถอดบทเรียนทั้งโครงการว่าประกอบด้วย ขั้นตอนเตรียมการ เป็นการเตรียมความพร้อมเกี่ยวกับกระบวนการ (ออกแบบ) เครื่องมือ อุปกรณ์ต่างๆ จัดบรรยากาศให้สงบผ่อนคลายไม่มีสิ่งรบกวนการคิด เตรียมผู้เข้าร่วมให้พร้อมก่อนทำกิจกรรม และเตรียมความเข้าใจเกี่ยวกับเป้าหมายกระบวนการ บทบาทผู้เข้าร่วม ก่อนเริ่มการถอดบทเรียน ขั้นตอนเตรียมความพร้อม เป็นการเตรียมข้อมูลพื้นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูล และสังเคราะห์บทเรียนในขั้นต่อไป ขั้นการวิเคราะห์ความสำเร็จเป็นการวิเคราะห์ผลงานที่เกิดขึ้นจริงและเปรียบเทียบกับเป้าหมายหรือผลที่คาดหวังตามวัตถุประสงค์หรือตัวชี้วัดที่กำหนดไว้เพื่อแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่ได้มานั้นมีอะไรเกิดขึ้นมากกว่า น้อยกว่าหรือเท่ากับเป้าหมายดังกล่าว ขั้นการวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องเป็นการวิเคราะห์ว่าผลงานที่เกิดขึ้นนั้นไม่ว่าจะมากกว่า/น้อยกว่า/เท่ากับผลที่คาดหวังหรือเป้าหมายไว้นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร มีอะไรเอื้อหรือเป็นอุปสรรค โดยวิเคราะห์ให้ครอบคลุมทั้งปัจจัยภายในและภายนอกเกี่ยวกับการดำเนินงานทั้งระบบ และขั้นการสังเคราะห์บทเรียน เมื่อเข้าใจเหตุและผลที่เกิดขึ้นอย่างไร เพราะเหตุใดแล้วจะนำไปสู่การสรุปบทเรียนหรือรูปแบบที่ได้จากกระบวนการทำงานทั้งหมด และต้องรู้อะไรบ้างที่ควรทำต่อไป อะไรที่ไม่ควรทำ อะไรที่จำเป็นต้องทำแต่ต้องปรับปรุงวิธีการ และจะทำอย่างนั้นได้อย่างไร ใครต้องทำอะไร อย่างไร ดังนั้น จะเห็นว่าการถอดบทเรียนมีประเด็นคำถามสำคัญที่ผู้มีส่วนร่วมจะต้องพิจารณา คือ ความสำเร็จที่คาดหวังคืออะไร สิ่งที่เกิดขึ้นจริงเป็นอย่างไร เป็นไปตามที่คาดหวังหรือไม่ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น มีปัจจัยสนับสนุนหรือขัดขวางอย่างไร และจะทำอย่างไรให้ดีขึ้นต่อไปในอนาคต

องค์ความรู้ใหม่

กล่าวโดยสรุป ขั้นตอนการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในสถานศึกษาควรดำเนินการเป็น 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 การเตรียมการ (Preparing) เป็นการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นโดยผู้วิจัยเพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับตัวแปรการวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล ขั้นที่ 2 การดำเนินการ (Doing) ประกอบด้วย การสำรวจ เช่น การสร้างพื้นที่การสื่อสารสาธารณะ การสนทนาระหว่างระบบเดิม และสถานภาพที่เป็นจริง การสร้างกลยุทธ์และการสื่อสาร การตอบคำถามร่วมกันเพื่อระบุปัญหา และอุปสรรคในการปฏิบัติ และข้อตกลงเบื้องต้นของแผนการทำงาน เช่น ออกแบบการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงาน และแผนการเปลี่ยนแปลงที่มาจากการประชุมร่วมกัน การวางแผน ได้แก่ ออกแบบการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงาน และแผนการเปลี่ยนแปลงที่มาจากการประชุมร่วมกัน ซึ่งในขั้นนี้ผู้วิจัยควรเน้นบทบาทการเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้ผู้ร่วมวิจัย การนำแผนไปปฏิบัติและสังเกตผล ผู้วิจัยควรเน้นบทบาทการเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ส่งเสริมสนับสนุนและอำนวยความสะดวกให้มีการปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้นั้น โดยมุ่งให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดตามหลักการมุ่งการเปลี่ยนแปลง และมุ่งให้เกิดการกระทำเพื่อบรรลุผล และการสะท้อนผล เช่น วงจรการทบทวนตนเอง และขั้นที่ 3 การประเมินผล (Evaluating) เป็นขั้นประเมินผลนี้เป็น การประเมินภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งในยุคศตวรรษที่ 21 ควรเป็นการประเมินที่ครอบคลุมทั้งระบบเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นวงจรที่ลุ่มลึกลงไปเรื่อย ๆ ดังภาพที่ 4

ภาพที่ 4 วงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บทสรุป

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมี 3 ระดับทั้งในระดับเทคนิค ระดับมีส่วนร่วมปฏิบัติ และระดับอิสระที่เน้นการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ปัญหาาร่วมกันหรือการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งมีหลากหลายรูปแบบ ในกรณีที่เป็นการวิจัยระดับห้องเรียนครูอาจใช้รูปแบบนักปฏิบัติการพัฒนางานของตนเองจากความร่วมมือของผู้เชี่ยวชาญที่มีบทบาทเป็นนักวิจัยเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน หรือรูปแบบนักปฏิบัติการพัฒนางานของตนเองจากความร่วมมือของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การวิจัยระดับสถานศึกษาผู้บริหารสถานศึกษาจะใช้รูปแบบนักปฏิบัติการที่เป็นหัวหน้าองค์กรมีบทบาทเป็นนักวิจัยร่วมมือกับทุกฝ่ายในองค์กรและร่วมมือกับเครือข่าย (องค์กรอื่นๆ) และในกรณีการวิจัยระดับเขตพื้นที่การศึกษาผู้บริหารเขตพื้นที่การศึกษา ศึกษาพิเศษ หรือผู้ที่เกี่ยวข้องในเขตพื้นที่การศึกษาอาจใช้รูปแบบนักปฏิบัติการจากหลายองค์กรมีบทบาทเป็นนักวิจัยร่วมมือกับผู้รับบริการที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย นอกจากนี้ ในการสรุปผล (conclusion) ก็จะเน้นไปที่ **การเปลี่ยนแปลง (change)** จากการปฏิบัติจริงทั้งที่สำเร็จและไม่สำเร็จ ทั้งที่คาดหวังและไม่คาดหวัง ในกรณีแสดงข้อมูลประกอบเป็นค่าสถิติ เช่น ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ค่ามัธยฐาน หรือค่าฐานนิยม ก็มุ่งการแปลความในเชิงบรรยาย (description) ไม่มุ่งการชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (not for identifying statistically significant relationship) **การเรียนรู้ (learn)** ทั้งในระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระหว่างกลุ่ม และระดับหน่วยงาน ในลักษณะที่เป็นการเรียนรู้จากการกระทำ (action learning) จากการร่วมกันแก้ปัญหาเหล่านั้นว่าอะไรบ้างและอย่างไร และ**ความรู้ใหม่ (new knowledge)** ดังที่ได้นำเสนอไว้แล้ว

เอกสารอ้างอิง

- ยาใจ พงษ์บริบูรณ์. (2547). *การวิจัยเพื่อพัฒนาทางการศึกษา*. สืบค้นจาก http://rlc.nrct.go.th/ewt_dl.php?nid=689
- ยุทธดนัย สีดาหล้า. (2550). *ถอดบทเรียนไม่ยากอย่างที่คิด*. <http://newsser.fda.moph.go.th/rumthai/userfiledownload/asu96dl.pdf>
- วิโรจน์ สารรัตน์. (2561). *การวิจัยทางการบริหารการศึกษา: แนวคิดและกรณีศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ.
- สุวิมล ว่องวานิช. (2549). *การวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Bradbury, Hilary (editor). (2015). *The SAGE handbook of action research*. 3rded. Los Angeles: SAGE.
- Coghlan, D. & Brannick, T. (2001). *Doing action research in your own organization*. London: SAGE.
- Guskey, T. R. (2016). Gauge impact with five levels of data. *Journal of Staff Development*, 37(1), 32-37.
- Institute of Development Studies. (2016). Participation. <http://www.ids.ac.uk/team/participation>
- Johnson, A. P. (2012). *A short guide to action research*. 4th ed. New Jersey: Pearson Education.
- Kemmis, S. & McTaggart, R. (1988). *The action research planner*. Geelong, Australia: Deakin University Press.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2005). *Participatory action research: Communicative action and the public sphere*. In N. Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. (Eds.), *The SAGE handbook of qualitative research*. 3rd ed. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Kemmis, S., McTaggart, R., and Nixon, R. (2014). *The action research planner: Doing critical participatory action research*. New York: Springer.
- Lunenberg, F.C. & Ornstein, A.C. (2004). *Educational administration: Concepts and practices*. 4th ed. Belmont, CA: Wedsworth/Thomaon Learning.
- Mills, G. E. (2007). *Action research: A Guide for the teacher researcher*. 3rd ed. New Jersey: Merrill Prentice Hall.
- Reason, P., & Bradbury, H. (2008). *Handbook of action research: Participative inquiry and practice* (2nd ed.). London: SAGE.
- Stringer, E. (2004). *Action research*. 2nded. California: SAGE.